

Odd Gåsdal, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen,
Fosswinckelsgate 6, 5007 Bergen

HVORFOR ER VI SÅ INTERESSERT I FRILUFTSLIV? OM FORHOLDET MELLOM FRILUFTSLIV OG SOSIALT LIV

Foredrag på FRIFOs konferanse "Forskning i friluft" Stjørdal 18.-19. november 1998.

Er vi unike?

Friluftsliv er en vanlig fritidsaktivitet i Norge. Av enkeltaktiviteter er det bare TV-titting og besøk hos slekt og venner som tar vesentlig mer av fritiden vår. I tidligere undersøkelser har friluftsliv av ulike slag dessuten toppet listen over de aktivitetene vi ønsker å bruke mer tid på hvis mulighetene byr seg.

Hvorfor er vi så interessert i friluftsliv? Er det noe spesielt med oss, eller med vår form for friluftsliv, som stimulerer denne interessen? Og hvis det er noe spesielt med oss, er dette noe vi kan og bør ta vare på, og lære bort til andre?

Jeg kjenner ikke alle svarene på disse spørsmålene, men jeg tror at de fortjener å bli stilt, og jeg tror at det er vanskelig å gi gode svar uten å sammenligne oss systematisk med andre.

Vi forestiller oss ofte at friluftslivet vårt er unikt, og at vi har et forhold til den frie naturen som er mer fortrolig og "naturlig" enn det en finner i andre europeiske land. Vi oppfatter oss gjerne som Europas naturfolk, et folk som har oppdaget flere og større verdier i natur og friluftsliv enn andre. Og vi mener visst også ofte at dette er noe andre bør misunne oss.

Men så vidt jeg vet har disse oppfatningene sjelden eller aldri blitt testet gjennom systematisk empirisk forskning. I stedet har fordommer og mer eller mindre tilfeldige inntrykk rådd grunnen. Opplyste og bereiste nordmenn har uten blygsel hevdet at bare nordmenn går på tur, at amerikanere ser naturen som et stort Disneyland, og at tyskere er svermeriske fantaster uten praktisk naturkunnskap. Dette er sjåvinistiske karikaturer, kanskje ikke uten snev av sannhet, men dårlig egnet til å fremme selvinnsikten vår.

Selv tror jeg at interessen for den typen friluftsliv vi driver ikke bare henger sammen med nærheten til fri natur og tradisjonene fra bondesamfunnet, men sannsynligvis også med forholdene vi har hatt til hverandre. Det vil si med de måtene vi har innrettet samfunnet vårt på. Det er liten grunn til å tro at Norge er helt enestående på noen av disse feltene. Det finnes en rekke likheter mellom oss og enkelte andre land både når det gjelder samfunnsforhold, kulturell arv, og adgang til fri natur etc, men det finnes også forskjeller, og jo større forskjellene er, desto mer forskjellig skulle en også tro at interessen for friluftsliv ville være. Dersom det virkelig finnes slike sammenhenger, gir de et fruktbart utgangspunkt for å forstå så vel friluftslivet som det øvrige samfunnslivet vårt.

Hvor store er forskjellene mellom oss og andre?

Men først: Hva vet vi om forskjellene i friluftslivsaktivitet landene imellom? Jeg har ikke all verdens statistikk å slå i bordet. Tall fra 80-tallet fortalte for eksempel at rundt tre prosent av USAs befolkning tok skiturer (ikke alpint etc.) mot 30 til 50 prosent av den norske, at en sjettedel til en fjerdedel gikk lengre turer i naturen mot 50-70 prosent i Norge, at fra vel femti til åtti prosent gikk på spaserturer mot åtti til nitti prosent i Norge, at trettifem til femti prosent fisket mot vel femti prosent i Norge, og at ti til tyve prosent jaktet mot knappe ti prosent i Norge etc.

Selv om andelene som driver med slike aktiviteter til dels er betydelig lavere i USA enn i Norge, noe som delvis skyldes landeierens rett til å hindre allmenn ferdsel, er det altså store menneskemengder som deltar i slike aktiviteter der også. I noen deler av landet ligger andelene dessuten godt over de nasjonale gjennomsnittene som er referert her, og går vi til nabolandene våre finner vi andeler som kan nærme seg, og noen ganger overstige de norske. Det finnes for eksempel lokale undersøkelser fra Sverige som viser at rundt nitti prosent tar turer i skog og mark.

Hvorfor driver folk så på med slike aktiviteter? Hva er det de søker i friluftslivet? I 1992 gjorde FRIFO en undersøkelse av nordmennenes motiver for å gå på tur. I denne undersøkelsen virker det som om en har tatt utgangspunkt i et sett av spørsmål som opprinnelig ble utviklet og brukt av Beverly Driver i en rekke andre lignende undersøkelser i USA. Dette gir muligheter til en, riktignok temmelig grov, sammenligning av norske og amerikanske motiver.

Som en kunne vente viser det seg at svarene på Drivers spørsmål avhenger av hvem som spørres og hvilke aktiviteter de deltar i. Men når spørsmålene ble stilt til folk på fotturer i rene villmarksområder og relativt uberørte turområder, var hovedtendensen at opplevelse av landskap og natur telte mest, og mosjonsaspektet nest mest ved siden av avstressing og muligheten for ro og fred borte fra støy og køer. Å oppnå kontroll og uavhengighet, samvær med familie, åndelige opplevelser og gjennomtenkning av egne verdier, kommer noe lenger nede på listen, men foran slikt som å vise prestasjonsevne og å oppleve spenning gjennom risikotaking.

I den norske undersøkelsen ble det av en eller annen grunn ikke stilt spørsmål om den generelle natur- og landskapsopplevelsens betydning. Blant de tingene en spurte om, kom ønsket om fred og ro høyest, fulgt av ønsker om samvær og om mosjon. Motiver som kunne tolkes som ønsker om åndelige opplevelser (naturmystikk og religiøst betonte opplevelser) synes å ligge en anelse lavere i relativ betydning enn i de amerikanske dataene, men også i den norske undersøkelsen lå de betydelig foran ønskene om prestasjon, mestring og spenning.

En bør være forsiktig med å trekke endelige konklusjoner av denne grove sammenligningen av noen enkeltstående undersøkelser, men en kan jo likevel tillate seg å bemerke at resultatene er nokså like. Den norske interessen for fred og ro kan synes enda sterkere enn den som kom fram i de amerikanske undersøkelsene, og nordmenns ønske om å oppleve åndelige verdier og mystikk var kanskje svakere enn de amerikanske turgåernes, men dette har trolig sammenheng med at turområdene var mer villmarkspregede og turene lengre i USA enn i Norge, der undersøkelsen gjaldt alle slags turer i skog og mark.

Og selv om det finnes nyanseforskjeller landene imellom, kan vi nok slå fast at mulighetene for fred og ro, samvær med familie, landskapsopplevelse, og delvis også opplevelse av en dypere

mening i naturen, er viktige motiver, minst på nivå mulighetene for mosjon og fysiske prestasjoner, og at dette ikke bare gjelder i Norge, men i hvert fall i ett land til, og sannsynligvis også i en rekke andre land.

Grunnene til interesse

Men hvorfor går folk på tur i naturen for å oppleve fred og ro, samvær og dypere mening, og hva er grunnene til at de ønsker seg nettopp disse tingene?

Adgang til natur

La meg begynne med det selvfølgeligste: En av forutsetningene for at ønsket om å drive friluftsliv skal oppstå, er at en har realistiske muligheter for å komme seg ut i naturen på et tidlig tidspunkt i livet. Inntil industrialismens framvekst i forrige århundre hadde vel de fleste en eller annen form for fri natur i nærheten, selv om topografi, vegetasjon, inngjerding, oppdyrking og legale begrensninger kunne hindre adgangen. Dette begynte å endre seg etter at en del av de større byene for alvor tok til å ese utover i første halvdel av det forrige århundret.

I mange land må store deler av befolkningen i dag bruke motorisert transport for å komme ut i ubebygget turterreng, og ofte må de reise langt av gårde for å komme ut i noe som ligner villmark. Men slikt finner vi jo i Norge også, som i sentrale bydeler i Oslo. Skalaen er mindre og avstandene kortere enn på kontinentet, i England og i det urbane USA, men fenomenet er det samme. En må jo tro at slikt kan dempe interessen for å bruke friluftsliv som middel til å oppnå ro, fred, familiesamvær, mosjon og åndelige opplevelser etc. Men på den andre siden er det heller ingen grunn til å tro at folk flest trenger kvalifisert villmark for å få glede av friluftslivet. Helt fra friluftslivets første tid i Europa på 1700-tallet har de bynære områdene vært blant de mest brukte til ulike slags turaktiviteter. En stor andel av de norske søndagsturene går for eksempel ikke særlig mange kilometerne bort fra parkerings- eller trikkeholdeplassen i utkanten av byen. Og motivene for å ta disse søndagsturene er stort sett de samme som de jeg nettopp nevnte. Vi har altså fordel av lettere tilgang til natur i Norge enn i de fleste andre industrialiserte deler av verden, men denne fordelingen skaper på ingen måte noe absolutt skille mellom oss og andre. Det finnes store eller små turområder som ligner på våre ved befolkningssentra også mange andre steder.

Lokal tradisjon

Det hevdes gjerne at friluftslivsinteressen vår har opphav i det gamle bondesamfunnet. Dette kan det vel også være noe i. Det er klart at enkelte gleder ved friluftslivet, slik som de mer idrettslige i skigåing etc, spenningen ved jakt og fiske, og gleden ved miljøforandring, som for eksempel den en opplevde ved å flytte til seters, er noe som også fantes i bondesamfunnet, og som lever videre som en arv fra dette samfunnet. Dessuten er den praktiske evnen til å ferdes i naturen noe vi i stor grad har fått med oss fra bondesamfunnet som lokale tradisjoner og familietradisjoner. Men det spørs i hvilken grad vi dermed kan sies å ha fått interessen for turliv i moderne forstand, med de motivene som er nevnt foran, fra bondesamfunnet. Og det spørs også om vi har fått så veldig mye mer av den slags fra bondesamfunnet enn det folk i alle andre industrialiserte land har. Vil en vite mer om dette, må en både undersøke hvilke slektsrøtter folk i andre land faktisk har i bondesamfunnet, og i hvilken grad bøndene der faktisk har hatt tilgang til og brukt større udyrkede arealer til beiter, jakt og hogst etc.

Europeisk kulturoverføring

Bondesamfunnet må i alle fall dele æren som inspirasjonskilde med mer borgerlige impulser fra andre europeiske land. Dette synes alle enige om. Jeg har registrert et tilløp til kontrovers om i hvilken grad impulsene vi mottok hadde opphav i opplysningstiden eller i romantikken, men

uansett hva svaret blir på dette, kan vi neppe gjøre krav på stor originalitet i tenkningen vår om friluftsliv. Hele den europeiske friluftslivstradisjonen har et opphav i opplysningstiden, samtidig som den fikk nye fasetter i romantikken, og både i norsk og utenlandsk friluftslivstradisjon finnes så vidt jeg kan forstå reminisenser fra begge epoker, selv om nyansene utvilsomt kan variere.

La meg bare nevne et tema fra tysk 1700-tall som seinere dukker opp i nye varianter både i Norge og diverse andre land.

I Tyskland later det til at et utdannet, men politisk underkuet borgerskap rettet blikket mot den lokale naturen som forskere, beundrere av skaperverket og ensomme vandrere, i mer eller mindre bevisst protest mot hoffadelen sin "kunstige", franskinspirerte samfunnsorden og levesett.

På liknende vis later nordmenn ofte til å ha sett naturinteresse og friluftsliv som uttrykk for avvisning av sentralmakt og utenlandsk innflytelse. De demonstrerer enkel folkelighet og motstand mot et "kunstig" urbant liv slik det begynte å vokse frem i forrige århundre, samtidig som de viser at selv om landet er karrig, så vokser vi oss sterkere dag for dag gjennom kyndig ferdsel i en natur som utlendingene ikke behersker, og som de bare kan få samme glede av hvis de blir som oss. Å delta i friluftsliv kan altså forstås som en slags markering av politisk og nasjonal identitet.

Dette ligner for øvrig også på den amerikanske tradisjonen der ideer om opprinnelig enkel og sann kristelig livsførsel, (gjerne omtalt som "plain living and high thinking"), etter hvert ble knyttet til friluftsliv og sett som truet av en lastefull og kunstig bykultur med europeiske røtter.

Friluftslivets politiske og nasjonale betydning i ulike land og ulike perioder kunne derfor blitt et interessant tema for sammenlignende studier.

Moderne samfunnsforhold, individualisering og dyrking av privatsfæren

Men tilbaketrekking fra by og samfunn for å drive friluftsliv kan ikke uten videre oppfattes som politisk protest og forberedelse til folkelig motstand mot byliv og aristokrati. Det kan like gjerne dreie seg om helt privat tilbaketrekking fra en samfunnsorden som en, enten det er midlertidig eller permanent, ikke føler seg helt hjemme i, til en verden som en finner mer velordnet og i harmoni med seg selv.

Psykologer har spurt om ikke ønsket om å trekke seg tilbake til en privat sfære kan skyldes overbelastning i form av for mange forvirrende sanseinntrykk, for store informasjonsstrømmer, og for sterke sosiale påvirkninger og press, eller behovet for å konsentrere seg om spesielle oppgaver. Noen viser også til at de som klarer å trekke seg tilbake som regel hevder at resultatet er positivt. Enkelte hevder også å ha påvist at de som finner ro og fred i naturomgivelser, (gjerne en fredelig bypark), kommer i et bedre stemningsleie enn de var i, oppnår bedre læringsevne, og viser reduserte somatiske stresssymptomer. Men i tillegg hevdes det at behovet for slik tilbaketrekking, eller utbyttet en har av den, varierer med typen av oppgaver en står overfor, og med graden av sosial eller annen belastning en utsettes for.

Som sagt er ønsket om fred og ro et av de viktigste motivene for å gå på tur, og vi nordmenn går jo som kjent mer på tur enn de fleste. Kan ikke en av grunnene til dette da være at vi ikke bare har lettere adgang til natur enn mange andre, men også at samfunnet vårt utsetter oss for

større sosiale belastninger enn mange andre samfunn gjør med sine medlemmer, eller at det stiller oss overfor spesielt konsentrasjons- og isolasjonskrevende oppgaver?

Dette høres kanskje banalt ut. Vi har hørt det før: Det moderne samfunnet er fylt av mas og jag, og vi drar ut i naturen for å slappe av. Men temaet blir kan hende mer interessant dersom en prøver å tenke gjennom hva det kan være ved dette samfunnet som gjør det så ubehagelig stressende, og som stiller friluftslivet i et slikt fordelaktig lys sammenlignet med samfunnslivet.

Stress kan som sagt blant annet skyldes sterke sosiale påvirkninger, men hva slags påvirkninger? Jeg vil tro at opplevelse av risiko, ikke minst av risiko for å kunne gjøre valg som setter ens egen sosiale posisjon og anseelse på spill, eller ødelegger ens egne relasjoner til andre mennesker, er stressende.

I det moderne samfunnet gjøres alle i større eller mindre grad til "sin egen lykkes smed". Denne individualiseringen har dype religiøse og økonomiske røtter, og antas å være særlig utbredt i økonomisk høyt utviklede protestantiske kulturer. Mange har hevdet at den er spesielt markert i Norge, men det samme hevdes også om flere andre land eller regioner. Det er likevel mulig at nordmenn legger større vekt enn de fleste andre på at alle skal ha en sjanse, men samtidig ser vi helst at de tar ansvaret for å utnytte sjansen selv, og vi foretrekker å være selvhjulpne. Negative avvik fra den materielle framskrittstrenden møter liten forståelse. Den som ikke oppriktig prøver å følge utviklingen, eller i hvert fall å hjelpe seg selv, blir mistenkt for karakterbrist. Vi har liten sans for tiggermunker og sultekunstnere.

Sosial mobilitet

De som skal legge opp et helt livsløp for seg selv uten å ha annet å falle tilbake på enn skjøre relasjoner til venner og familie, eller stigmatiserende trygd og sosialhjelp, vil ofte føle behov for stabile, sikre sosiale omgivelser og prosedyrer, men dette finnes ikke. En må stadig tilpasse seg nye forhold, og stresses av angst for konsekvensene. Folk tvinges i større eller mindre grad til å klatre oppover en sosial rangstige som ofte trekkes like raskt vekk under beina på dem som de klatrer. Mange plages av redsel for å ramle ned igjen, mens andre virkelig trekker utfor og mister plassen i det gode selskap. Friluftslivet, det oppslukende engasjementet i naturen, og den ensomme (eller tosomme) roen, kan gi de fleste midlertidig avkobling fra slikt press, og midlertidig styrke til å tåle hverdagen. (Ikke så å forstå at friluftsliv er noen patentmedisin som kurerer alle psykiske plager. Noen ganger kan vel også denne formen for flukt ende i en slags "bad trip" der grubleriene blir tyngre og depresjonene dypere enn før..)

Videre skulle en tro at den som har skiftet sosialt miljø og klasse, for eksempel reist fra landet til byen, eller karret seg opp fra småbruker- eller arbeiderklassen til en eller annen variant av middelklassene, slik det har skjedd med svært mange nordmenn i løpet av dette århundret, ville føle uro, ikke bare på grunn av den sosiale og materielle risikoen, men også en uro med hensyn til egen identitet, sitt forhold til andre, og med hensyn til den retningen en skulle gi livet sitt, eller de verdiene en skulle legge vekt på. I en slik situasjon er det vel ikke så utenkelig, at en i tillegg til perioder med ro og fred i et noenlunde forutsigbart miljø som kan mestres gjennom erfaring, også kunne komme til å ønske tilhørighet til en større og mer helhetlig orden. Og siden sekulariseringen av vårt samfunn har fratatt kirken og religionen mye av glansen, ville det vel ikke være så underlig om en søkte denne ordenen i naturen, som på snedig vis både kan oppfattes som det råtne samfunnets guddommelige motsats, som grunnlaget for et nasjonalt kollektiv, og som bærer av arven fra den egne slektens heroiske fortid. I friluftslivet, på mer eller mindre ensomme turer i fjell, skog og mark, kan en prøve å oppleve sin egen samklang med denne naturen, uforstyrret av distraherende sosiale inntrykk.

Familieforhold

Individualiseringen av det norske samfunnet betyr dessuten også at folks forpliktelser overfor familie og slekt får en mindre absolutt karakter, slik at familie- og slektsbåndene løsner i den grad at selv kjernefamilien (far, mor og barn) blir en problematisk enhet som bare kan holdes sammen gjennom iherdig pleie av vennskaps- eller kjærlighetsforholdene mellom medlemmene. For dette formålet kreves spesielle arenaer og anledninger: Det vil for eksempel si hjemmet og lørdagskosen, samt naturen og søndagsturen. For i naturen er det mulig å beskytte seg mot andre og dyrke intimiteten, samtidig som en kan glemme de problematiske assosiasjonene som hjemmet gir om kjønnskamp, familiestrid og trivielle forpliktelser. Lignende funksjoner har turlivet hatt helt siden den europeiske borgerlige familien tok form på begynnelsen av forrige århundre, men de ble neppe mindre viktige etter hvert som "kjønnsroller" og familieformer endret seg i løpet av vårt århundre. Dersom kvinnene har fått større selvstendighet i Norge enn svært mange andre steder, har kanskje også behovet for slike turaktiviteter med kjernefamilien blitt større her enn andre steder. Vi ser i hvert fall at en svært stor del av de mange fotturene nordmenn tar, skjer sammen med familiemedlemmer. (Deltakelse i det mer strabasøse turlivet på linje med mennene, har for øvrig ofte selv blitt betraktet som et viktig uttrykk for kvinnefrigjøring.) Videre har også vennskapsrelasjoner fått tiltakende betydning etter hvert som slekt og familie mister betydning, og også for dyrkingen av slike relasjoner kan friluftslivet representere et viktig alternativ til hjemmekos (og kaféliv?).

Noen refleksjoner og spørsmål

Med dette har jeg antydnet noen mulige forklaringer på at folk i store deler av den vestlige industrialiserte verden, og ikke minst nordmenn, ønsker å gå på tur i naturen for å få ro og fred, oppleve helhet og harmoni, samt å være sammen med familie og venner.

De kan kanskje også bidra til en forståelse av hvorfor folk i andre land ikke driver like mye friluftsliv av samme fotturbaserte type som oss. Det kan blant annet ha sammenheng med lavere sekulariseringsgrad (sterkere posisjon for tradisjonell religion og kirkegang etc.), og med at individualiseringen ikke har gått like langt, blant annet fordi at de tradisjonelle familie- og slektsbåndene fortsatt er sterkere, osv. Amerikanske data viser blant annet at den spansktalende befolkningen, i den grad den driver uteaktiviteter i naturområder, ofte gjør det på andre og mindre kontemplative måter enn anglo-amerikanerne, og sammen med slekten (eller storfamilien) snarere enn bare i små kjernefamiliegrupper. En mulig hypotese er at folk med bakgrunn i nord-europeiske protestantiske kulturer, og for den saks skyld i den nokså sekulariserte og en gang delvis protestantiske franske kulturen, er mer tilbøyelig til å dyrke former for friluftsliv som ligner på vårt eget enn andre. Men heller ikke her er bildet entydig, og mulighetene for å gjøre flere interessante sammenlignende studier både innenfor og på tvers av landegrensene er store.

Dersom det jeg nå har sagt om friluftslivet er riktig, kan dette livet, i hvert fall delvis, ses som motgift mot de psykiske og sosiale konsekvensene av sosial desintegrasjon og stressproduserende sosiale forhold. I så fall kan spørsmålet om hvorfor nordmenn er så interessert i friluftsliv formuleres som et spørsmål om hva det norske storforbruket av motgiften skyldes. Det melder seg umiddelbart fire svaralternativer, som ikke er gjensidig utelukkende:

Storforbruket kan skyldes:

1. At vi har mer enn andre av de ingrediensene en trenger for å lage motgiften.
2. At vi er bedre til å røre ingrediensene sammen enn andre,
3. At vi er bedre til å stille diagnosen og foreskrive medisinen enn andre,

eller

4. At vi har større motgiftkrevende problemer enn andre.

Den siste muligheten kan ikke utelukkes, og da er det også verdt å huske at motgiften, det vil si friluftslivet, neppe kurerer disse problemene for godt. Den lindrer bare den enkeltes symptomer, men bidrar neppe noe særlig til å hindre at hun eller han får dem på nytt. Tvert om kan vi, for å sette saken på spissen, risikere at den bidrar til at vanskene får vokse seg større. Det vil i så fall si at den kan tenkes å bidra til at individualiseringen og skepsisen til kollektive løsninger tiltar, med enda større usikkerhet for den enkelte som resultat. Dette er imidlertid et "worst case" scenario. Sannsynligvis kan vi være glad for den friluftslivstradisjonen vi har, og en endring av norske samfunnsforhold som gjør massefriluftslivet overflødig, er neppe i sikte, selv om toppunktet for folks deltakelse i det tradisjonelle turlivet kanskje er passert. Samfunnet blir mer "multikulturelt". Globaliseringen fortsetter med mer innvandring og tiltakende påvirkning fra ikke-europeiske kulturer. Og konkurransen fra andre aktivitetstyper om folks tid og penger tiltar.

En kan også spørre seg om ikke selve uroen og forvandlingen normaliseres, slik at folk slutter å leite etter et egentlig og sant jeg som er innvevd i en større naturlig orden. Dersom folk begynner å oppfatte seg selv som foranderlige kunstprodukter, er det også grunn til å tvile på at trangen til å finne tilbake til sitt sanne jeg i naturen vil bli like vanlig som hittil.

Samtidig dukker det opp mediafolk som forsikrer oss om at de i løpet av kort tid skal snu opp ned på de tradisjonelle forestillingene våre om hva friluftsliv er for noe. Målet er tydeligvis å gjøre friluftslivet til et liv med mest mulig fri luft under beina. Free style, hip hop, og rock & roll i naturen. Vi får se. Kanskje dette betyr at vi får et friluftsliv som på den ene siden er mer kommersialisert enn det tradisjonelle, men som på den andre siden også minner mer om det førmoderne samfunnets lek og idrett i naturen, enn på det siste århundrets kontemplative turliv.